

خاکهای استان چهار محال بختیاری

و چگونگی تشکیل و تکامل آنها

مهدی محمدی *

چکیده :

استان چهار محال بختیاری در بخش فلات مرکزی ایران و در بین رشته کوههای زاگرس قرار گرفته و مساحتی بالغ بر ۱۵۵۰۵ کیلومتر مربع دارد که ۰/۰۰۹٪ سطح کشور را شامل میگردد. این استان از مناطق کوهستانی کشور بوده و ارتفاع متوسط آن حدود ۲۵۰۰ - ۲۰۰۰ متر میباشد و میزان بارندگی در آن از ۴۰۰ تا ۱۲۰۰ میلی متر در سال متغییر و دوره سرمای سالیانه آن نسبتاً طولانی و حدود ۴ تا ۵ ماه در سال است. بررسی آمارهای هواشناسی و محاسبه رژیمهای حرارتی و رطوبتی خاک نشان میدهد که سه نوع رژیم حرارتی و رطوبتی در خاکهای این استان وجود داشته که باتوجه به دوره سرمای طولانی و کمی باران در فصل تابستان در بخشی از سال رژیم آبشویان وجود داشته و در مناطقی از استان که دره های گرمسیری نامیده میشود، دوره رشد طولانی تر و پراکنش بارندگی نیز بیشتر و در نتیجه مدت آبشویی طولانی تر و خاکهای تکامل یافته تری دیده میشود. علاوه بر آب و هوا، تاثیر موادمادری در تشکیل خاکهای این استان زیاد بوده و عمده ترین سنگهای بوجود آورنده مواد اولیه را آهک و مارن و کنگلومرای متشکل از مواد آهکی تشکیل میدهد و در وهله دوم سنگهایی چون ماسه سنگ، شیل، سنگهای متامورفیکی و تشکیلات کچی و نمکی دیده میشود. در تشکیل و تکامل

* عضو هیات علمی مرکز تحقیقات کشاورزی اصفهان

خاکهای منطقه علاوه بر آب و هوا نقش مواد مادری ، جهت و درجه شیب و پستی و بلندی نیز بسیار موثر است بدینترتیب که شیبهای جنوبی و غربی در معرض شدید تابش خورشید قرار گرفته و ذوب سریع برفها اتفاق میافتد در نتیجه فرسایش فعال خاکهای کم عمق تر و سنگلاخی و فرسوده را در این قسمتها میتوان مشاهده نمود و به عکس در شیبهای شمالی و شرقی ذوب برفها کندتر و در نتیجه نفوذ آبها و خاکهای تکامل یافته تری بوجود میآید . نقش فعالیت موجودات زنده در مناطقی که دوره رشد طولانی تر است بخوبی نمایان و اثر زمان را نیز میتوان بر تکامل خاکها مشاهده نمود. از آنجا که شدت تاثیر عوامل خاکسازی در مناطق مختلف استان متفاوت است لذا باتوجه به شرایط اقلیمی و طبیعی به هشت حوزه شامل : زاینده رود ، کوهرنک ، جوققان - فارسان ، جهان بین کیار ، کارون مرکزی ، خراسان و منج تقسیم شده و الیهای مشخصه سطحی و تحت الارضی شامل: *Calcic, Argillic, Ochric, Mollic, Cambic* است و مهمترین تحت گروههای خاکهای منطقه را

Typic Xerochrepts, Typic Calcixerolls, Calcixerollic Xerochrepts, Lithic Xerorthents, Typic Haploxerolls, Vertic Xerochrepts

تشکیل میدهد.

در مطالعات انجام شده قابلیت استفاده های اصلی از منابع اراضی منطقه بشرح زیر تشخیص داده شد.

۱۳۹۰۰۰ هکتار	- زراعت آبی
۲۲۵۰۰ هکتار	- زراعت دیم
۳۴۴۰۰۰ "	- جنگل
۸۲۰۲۵۰ "	- مرتع
۳۲۵۰ "	- تالابها و زیستگاه
۲۰۱۵۰۰ "	- حفاظت حوزه آبخیز
۱۵۵۰۵۰۰ هکتار	

استان چهار محال بختیاری در بخش فلات مرکزی ایران و در بین رشته کوههای زاگرس قرار دارد و با استانهای اطهان ، خوزستان و کهگیلویه و بویراحمد همجوار میباشد و مساحتی بالغ بر ۱۵۵۰۵ کیلومتر مربع دارد که ۰/۰۰۹٪ سطح کشور را شامل میگردد. از نظر تقسیمات کشور مشتمل بر ۱۱ شهر و شهرستان و ۲۲ بخش میباشد. این استان یکی از مناطق کوهستانی بوده و ارتفاع زیادی از سطح دریا دارد. بطوریکه ارتفاع در زردکوه به بیش از ۴۵۰۰ متر میرسد و دیگر کوههای منطقه که در دنباله زردکوه قرار داده دارای ارتفاع بیش از ۳۰۰۰ متر میباشد و حد طبیعی آنها مرز بین خوزستان و چهار محال بختیاری است و در مناطق مسطح تر و دشتهای ارتفاع به حدود ۲۵۰۰ - ۲۰۰۰ متر میرسد. با گسترش کوههای مرتفع ، امکان دشتهای وسیع کم میگردد و عموماً " دشتهای نتیجه دره های محدودی هستند که بعلت انباشته شدن رسوبات در آنها امکان کشاورزی را بوجود آورده است و حداکثر سطح آنها به ۶۰۰ کیلومتر مربع میرسد . بدلیل مرتفع بودن از نظر آب و هوایی دارای شرایط ویژه ای بوده بدینترتیب که از اواسط پائیز تا فروردین ماه برف میبارد و درجه حرارت در تابستانها نیز از حد معینی تجاوز نمی کند. براساس آمارهای هواشناسی دوره سرمای سالیانه نسبتاً طولانی و حدود ۴ تا ۵ ماه در سال است و هیچگاه مدت یخبندان از ۱۰۴ روز در سال کمتر نبوده است و میزان بارندگی در شهر کرد حدود ۳۹۱ میلیمتر در سال و در کوهرنگ حدود ۱۲۰۰ میلی متر میباشد که اکثراً بصورت برف است .

بررسی آمارهای هواشناسی و محاسبه رژیمهای حرارتی و رطوبتی خاک نشان میدهد که سه نوع رژیم رطوبتی و حرارتی خاک بشرح زیر دراین استان وجود دارد .

- قسمت شرقی استان یعنی مناطق شهر کرد و بروجن و فارسان و بخشی از ارتفاعات منطقه که قسمت اعظم استان را شامل میگردد ، دارای رژیم حرارتی Mesic و رژیم رطوبتی Xeric است بدینترتیب که معدل سالیانه درجه حرارت خاک بین ۸ تا ۱۵ درجه سانتیگراد و در بخشی از سال رژیم آبشویان وجود دارد.

- قتل کوهها و ارتفاعات بلند که دارای برندهای دائمی بوده و مدت زیادی از سال یخبندان است دارای رژیم حرارتی Cryic و رژیم رطوبتی Xeric است .

- در بخشی از مناطق جنگلی که دره‌های گرمسیری نسامیده میشود متوسط حرارت سالیانه خاک حدود ۲۲- ۱۵ درجه آبشویی نیز در بخشی از سال وجود دارد و بنابراین رژیم حرارتی Thermic و رژیم رطوبتی Xeric است .

قسمت اعظم کوههای منطقه از سنگهای آهکی و مارن و پس از آن شیست ، شیل کنگلومرا ، تشکیلات گچی و نمکی و سنگهای آذرین تشکیل میگردد و سه حوزه آبریز اصلی شامل حوزه زاینده رود (بخشی از حوزه آبخیز زاینده رود) و حوزه کارون شمالی (که قسمت اعظم استان را شامل میگردد) و حوزه آبریز خراسان (بخشی از حوزه آبخیز خراسان) در این محدوده واقع شده است .

ب - خاکها :

مطالعات خاکشناسی و طبقه بندی اراضی در دشتهای استان چهارمحال بختیاری از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ در مناطق مختلف شهرکرد ، بروجن ، فارسان ، جونقان ، لردگان و فلارد انجام که نتایج این مطالعات طی نشریات شماره های ۵۲۳ ، ۵۵۱ ، ۶۹۶ ، ۷۰۱ ، ۷۸۷ منتشر گردیده و مساحتی بالغ بر ۲۰۰۰۰۰ هکتار را شامل میگردد. از کل مساحت مطالعه شده فقط ۴۸۰۰۰ هکتار اجمالی بوده و بقیه بصورت نیمه تفصیلی صورت پذیرفته است .

مطالعات ارزیابی منابع اراضی در تمام استان در مقیاس ۱: ۵۰۰۰۰۰ بمنظور اجرای طرحهای توسعه اقتصادی و اجتماعی استان وسیله سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۶۴ صورت گرفت و سپس مطالعات ارزیابی منابع اراضی در حوزه آبخیز کارون شمالی که قسمت اعظم استان را شامل میگردد، و مساحتی بالغ بر ۱۵۰۰۰۰۰ هکتار دارد، بمنظور انجام مطالعات جامع کشاورزی و منابع طبیعی وسیله حوزه معاونت طرح و برنامه وزرات کشاورزی و دانشگاه صنعتی اصفهان صورت گرفته است .

مطالعات ارزیابی منابع اراضی از طرف موسسه تحقیقات خاک و آب

درقسمتی از استان که در محدوده نقشه شهر کرد است (نقشه هوایی CIV 428) و همچنین منطقه زرد کوه بختیاری صورت پذیرفته و نتایج آن طی نشریه ۳۰۸ منتشر گردیده است. اینک با استفاده از همه مطالعات انجام شده در محدوده استان خلاصه ای از شرایط تشکیل و تکامل و گسترش انواع خاکها در محدوده این استان ارائه میگردد:

باتوجه به شرایط طبیعی و اقلیمی، محدوده استان را میتوان به حوزه‌های زیر:

- حوزه زاینده رود

- حوزه کارن علیا

- حوزه جونقان - فارسان

- حوزه جهان بین - کیار

- حوزه کارون مرکزی

- حوزه خرسان

- حوزه منج

تقسیم نمود که الزاما" همه اینها با تقسیمات حوزه‌ها و زیر حوزه‌های وزارت نیرو مطابقت ندارد.

۱- حوزه زاینده رود :

این حوزه در شمال استان قرار گرفته است و در محدوده جغرافیایی شور آب قرار دارد. جنس سنگهای تشکیل دهنده کوهها که منشا مواد اولیه میباشد عمدتا" سنگ آهک، کنگلومرای متشکل از مواد آهکی، مارن و درجه دوم سنگهایی چون دولومیت، سنگ ماسه و تشکیلات گچی و نمکی سری هرمز میباشد. میزان بارندگی حدود ۱۲۰۰-۸۰۰ میلیمتر که عمدتا" بصورت برف میباشد. گذشته از نقش مواد اولیه و فرسایش پذیری آنها و شرایط اقلیمی که شامل بارندگی زیاد و طولانی بودن دوره یخبندان و کوتاه بودن رشد میباشد، نقش پستی و بلندی نیز در تشکیل و تکامل خاکها بسیار حائز اهمیت میباشد که این نقش را بیشتر در فرسودگی نقاط مرتفع تر و دیگری در جهت شیب میتوان یافت. بیشترین سطح را کوهها و تپه‌ها داشته که عموما" دارای پوشش خاکی است و در درجه بعد فلاتها یا

آبرفت‌های قدیمی قرار دارند . و دشتهای آبرفتی دامنه‌ای و دشت آبرفتی رودخانه ای و واریزه های بادبزی شکل از گسترش کمتری برخوردار است .
 افقهای مشخصه سطحی و تحت الارضی این منطقه بیشتر شامل:
 Argillic , Calcic, Cambic, Mollic , Ochric است و عمدتاً " خاکهای منطقه نیز از تحت گروههای :

Typic Xerochrepts,

Vertic Xerochrepts

Calcixerollic Xerochrepts,

Typic Xerofluvents,

۲- حوزه کارون علیا

این حوزه شامل منطقه بختیاری و قسمت اعظم استان و منطقه کوهستانی است و از نظر جغرافیایی شامل بازفت دو آب ، دیناران پشتکوه و میانکوه میباشد. جنس سنگهای تشکیل دهنده این مناطق عمدتاً سنگ آهک در وهله دوم مارن و کنکومرا است . سنگهای دیگری از قبیل شیل ، سنگ ماسه ، دولومیت ، تشکیلات گچی و نمکی در سطح محدود نیز دیده میشود. میزان بارندگی بیش از ۸۰۰ میلیمتر است و عموماً بصورت برف میباشد و در ارتفاعات بعلت وجود برفهای دائمی و یخبندان کامل وجود دارد و در قسمتهایی که ارتفاع کمتر دارد پوشش جنگلی دیده میشود. باستانهای کوههای بسیار مرتفع ، کوهها و تپه ها عموماً دارای پوشش خاکی بوده و اراضی مرتعی و جنگلی را شامل میگردد. جهت شیب در تپه ها و کوهها مهمترین عاملی است که در پوشش خاکی و تکامل خاکهای منطقه نقش عمده دارد بدین ترتیب که در جهت غربی و جنوبی عموماً فرسایش فعال و پوشش خاکی کم و خاکهای سنکلاخی است اما در شیبهای شرقی و شمالی از پوششهای خاکی و مرتعی بهتری برخوردار است . گذشته در کوهها و تپه‌ها که بیشتری گسترش و قسمت اعظم منطقه را تشکیل میدهد، در بین دره ها و کوهها ، باقیمانده آبرفت‌های قدیمی یا فلاتها نیز دیده میشود که عمدتاً فرسوده بوده و لایه های آهکی زیرین در آنها دیده میشود.
 افقهای مشخصه سطحی و تحت الارضی در این منطقه شامل *Ochric , Mollic*

Cambic , Calcic , Argillic
, Typic Haploxerolls , Typic Calcixerolls, Lithic Cryorthents
Vertic Xerochrept و Calcic Argixerolls

۲- حوزه کوهرنگ :

این منطقه از یک طرف به کوهها سالوران و حوزه جونقان - فارسان و از طرف غرب به حوزه بازفت محدود میگردد، و شامل مناطق سرسید ، بیرکان ، دو آب و اردل و بهشت آباد و دیناران میباشد. در این منطقه کوهها و تپه ها عموماً دارای پوشش خاکی بوده و برتقهای دائمی به جز در قله بسیار مرتفع دیده نمیشود. بخشی از منطقه که ناحیه اردل است کرمسیری بوده و منطقه عمده دیسکاری را تشکیل میدهد و همچنین بخش وسیعی از کوهها و تپه های این ناحیه نیز جنگلی میباشد. سنگهای تشکیل دهنده عمدتاً مارن و آهکهای مارنی و سپس کنگلومرا میباشد و تشکیلات گچی و نمکی سری هرمز نیز بصورت عدسیهائی در بعضی از قسمتها دیده میشود. باستانهای کوهها و تپه ها که بخش وسیعی از اراضی منطقه را تشکیل داده فلاتهای مشتکل از کنگلومرا که تراس قدیمی رودخانه کوهرنگ و انشعابات آن میباشد در سراسر این منطقه دیده میشود و هوادیدگی این کنگلومرا مواد آهکی را ایجاد نموده که این لایه‌های آهکی بصورت افق تجمع آهک و سنگی آهکی Petrocalcic, Calcic در تمام منطقه دیده میشود. مارنها نیز نقش عمده‌ای در تشکیل خاکهای منطقه داشته و رنگ قهوه‌ای مایل بخاکستری و خاکستری این خاکها نشان از مواد اولیه این خاکها دارد و حرث و لغزندگی مارنها ، حرکت‌های توده ای را سبب گشته که در تمام منطقه مشاهده میگردد و در بعضی قسمتها نیز خاکهای رده Vertisols دیده میشود.

در این منطقه افق سطحی از نوع Mollic epipedon بیشتر حالت موضعی داشته و افق سطحی بیشتر از نوع Ochric epipedon میباشد ، افقهای مشخصه تحت الارض از نوع Calcic یا Cambic و در بعضی قسمتها Argillic میباشد و بنابراین تحت گروههای عمده منطقه شامل :

Typic Haploxerolls , Typic Calcixerolls, Calcixerollic Xerochrepts

میباشد.

۴- حوزه جونقان - فارسان :

این بخش در محدوده کوههای سالدوران از یکسو و کوههای جهان بین از سوی دیگر قرار گرفته و مناطق جونقان و فارسان نیز در این قسمت واقع شده است. سنگهای تشکیل دهنده عمدتاً "سنگ آهک، مارن و شیل و آهکهای مارنی میباشد. کوهها و تپه‌های این منطقه عموماً "خاکدار و دارای قله مدور است و بخش وسیعی از اراضی منطقه را واریزه های بادبزی شکل و باقیمانده آبرفت‌های قدیمی یا فلاتها تشکیل میدهد و در وسط نیز دشتهای آبرفتی دامنه‌ای و رودخانه‌ای که شهرهای جونقان و فارسان در آن قرار گرفته دیده میشود. در تشکیل و تکامل خاکهای این منطقه جهت شیب نقش عمده‌ای داشته بدینترتیب که در شیبهای جنوبی و غربی خاکهای کم عمق تر و در بخش شرقی و شمالی خاکهای عمیقتر دیده میشود و افق سطحی نیز در قسمت اول عموماً "Ochric در صورتیکه در بخش دوم عموماً "Mollic epipedon است و افقهای مشخصه زیرین نیز شامل :

Argillic- Calcic- Cambic بوده و تحت گروههای مهم خاکهای این منطقه شامل :

Calcixerollic Xerochrepts و Aquic Calcixerolls, Vertic Calcixerolls

۵- حوزه جهان بین - کیار :

این منطقه شامل حوزه چهارمحال بوده و مناطق شهر کرد و بروجن و شلمزار میباشد. سنگهای تشکیل دهنده کوهها و تپه های این منطقه عموماً "سخت و فاقد پوشش خاکی است عمدتاً" از نوع سنگ آهک بوده و سپس از شیل، شیست و کنگلومرا میباشد و بخشی نیز از سنگهای دگرگونی و آذرین تشکیل یافته است. در دامنه کوهها واریزه بادبزی شکل گسترش وسیعی داشته و بخش عمده‌ای از اراضی منطقه را آبرفت‌های قدیمی یا فلاتها که بصورت های پست و بلند و یا نسبتاً "مسطح است تشکیل میدهد و فلاتهای نسبتاً "مسطح بصورت دشت بوده و مناطق زراعی را تشکیل میدهد و بالاخره

دشتهای آبرفتی دامنه‌ای و رودخانه‌ای و اراضی پست که بصورت باتلاق و مانداب میباشد در وسط دیده میشود. گذشته از مواد اولیه که عمدتاً "آهکی است"، نقش پستی و بلندی و آب و هوا در خاکهای این منطقه بسیار زیاد است بدینترتیب که نزولات جوی سبب فرسودگی اراضی مرتفع‌تر گشته و در خط القمر دشتهای مسطح ماندابی و زهکشی دیده میشود و محل تجمع زه آبها میباشد. تحت گروههای اصلی در خاکهای این منطقه شامل *Typic Xerorthents* , *Typic Xerochrepts* , *Calcixerollic Xerochrepts* و *Lithic Xerorthents* است که عمدتاً "مناطق زراعی استان در این منطقه قرار دارد".

۶- حوزه کارون مرکزی:

این حوزه شامل مناطق سبزکوه و ارمند میباشد و بیشتر بصورت جنگلی است. اراضی منطقه عمدتاً "شامل کوهها و تپه هاست و در بین آنها دره‌هایی که از آبرفت‌های قدیمی یا فلاتها و همچنین واریزه‌های بادبزی شکل سنگریزه دار میباشد، دیده میشود. جنس سنگهای تشکیل دهنده بیشتر آهک و مارن و مارنهای آهکی میباشد و کوهها و تپه‌ها خاکدار است مواد اولیه و جنس سنگهای اولیه در تشکیل و تکامل خاکها نقش موثری داشته بطوریکه در مناطقی که مواد اولیه آهکی است افق سطحی *Mollic* و در مناطق مارنی افق سطحی *Ochric* است بعلاوه جهت شیبها در روند تشکیل و تکامل افقهای مشخصه بسیار موثر میباشد افقهای مشخصه‌ای که در این منطقه دیده میشود شامل *Argillic*, *Cambic*, *Ochric*, *Mollic* و تحت گروههای مهم خاک در این منطقه شامل:

Calcic Argixerolls , *Typic Haploxerolls* , *Typic Calcixerolls*

۷- حوزه خراسان:

این منطقه در جنوبی‌ترین قسمت استان واقع شده و از نظر جغرافیایی جزو مناطق فلارد و شامل مناطق مال خلیفه، کوه ریک و کوه امامزاده درویشان میباشد و عمدتاً "منطقه جنگلی است و بیشترین سطح را

کوهها و تپه ها که آهکی میباشد تشکیل میدهد. این کوهها و تپه ها عموماً خاکدار و بیرون زدگیهای سنگی آن کم و افق سطحی در خاکهای منطقه Mollic و فقط در شیبهای غربی و جنوبی و مناطق حساس به فرسایش ، الق سطحی Ochric است و دیگر القهای مشخصه شامل Calcic , Argillic , Cambic است و پوشش رسی برروی خاکدانهها مشاهده میگردد. این منطقه از درجه حرارت متوسط سالیانه بیشتری برخوردار بوده و دوره رشد بیشتر و لذا علاوه بر مواد اولیه و جهت شیبها ، شرایط خاص اقلیمی که مبتنی بر بارندگی بیشتر و میزان برف کمتر و مساعد بودن درجه حرارت و در نتیجه امکان فعالیت موجودات زنده در خاک است فراهم گشته و خاکهای تکامل یافته در تمام منطقه مشاهده میگردد. و این منطقه یکی از نقاط دیمخیز استان را تشکیل میدهد ، مهمترین تحت گروههای خاکهای این منطقه شامل :

Calcixerollic Xerochrepts, Typic Haploxerolls, Typic Calcixerolls لازم بتذکر است در خط القمر دشت مال خلیفه محدودیت ماندابی و زهکشی موجود است و تحت گروه *Aquic calcixerolls* دیده میشود.

۸- حوزه منج :

این منطقه نیز مانند حوزه خراسان در قسمت جنوبی استان واقع شده شامل مناطق لردگان (جانکی) جوانمردی و خانه میرزا میباشد. کوهها و تپه های این منطقه خاکدار بوده و عمدتاً " جنگلی و بعضاً " نیز مرتع میباشد سنگهای تشکیل دهنده آن از نوع سنگ آهک و کسنگلومرا و در گسترشهای کمتر شیل ، مارن ، سنگ ماسه و تشکیلات گچی و نمکی است . در این منطقه نیز باتوجه به شرایط اقلیمی و وجود بارندگی حدود ۸۰۰ میلیمترکه اکثراً بصورت باران بوده و درجه حرارت مناسبتر و بالنتیجه طول دوره رشد بیشتر، شرایط تکامل خاکها فراهم گشته و عموماً " خاکها دارای افق سطحی Mollic و در قسمتهائی فرسایش یافته Ochric میباشد. و القهای مشخصه تحت الارض از نوع *Calcic , Argillic , Cambic* میباشد و بنابراین تحت گروههای مهم منطقه شامل *Typic Haploxerolls, Typic Calcixerolls* و *Calcixerollic Xerochrepts* و در خط القمر دشت خانه

میرزا Aquic Calcixerolls میباشد بعلاوه در کوهها Typic Haploxerolls
و Lithic Xerorthents نیز گسترش دارد.

ج - نتیجه گیری :

برحسب مطالعات ارزیابی منابع اراضی طرح توسعه اقتصادی اجتماعی
و مطالعات حوزه آبخیز کارون شمالی قابلیت استفاده‌های اصلی از اراضی
استان بشرح ذیل میباشد.

۱۳۹۰۰۰ هکتار	- زراعت‌های آبی
۴۲۵۰۰ "	- زراعت دیم
(گزارش شده است)	
۳۴۴۰۰۰ "	- جنگل
۸۲۰۲۵۰ "	- مرتع
۳۲۵۰ "	- تالابها و زیستگاه
۲۰۱۵۰۰ "	- حفاظت حوزه آبخیز
<hr/>	
۱۵۵۰۵۰۰ هکتار	